

موزه آستان قدس رضوی: از اندیشه تأسیس تا افتتاح

سید مهدی سید قطبی^۱

علی سوزنچی کاشانی^۲

چکیده

به‌طور کلی موزه‌ها از گذشته تاکنون محل نمایش قدمت و عظمت تاریخ بشری با نمایش اشیاء گران‌قدر و بی‌نظیر بوده است. در این میان بقاع متبرکه اسلامی با وجود اشیاء قدیمی و نفیس اهدایی یا وقفی مسلمانان از ظرفیت بالایی در تأسیس موزه‌دارند. آستان قدس رضوی با توجه به قدمت طولانی و عنایات گسترده علاقه‌مندان به امام رضا علیه‌السلام و وجود اشیاء شایسته نمایش همگانی از سال ۱۳۲۴ خورشیدی مکانی به نام موزه این آستان تأسیس نموده است. تلاش‌های زیادی برای افتتاح زودتر موزه آستان قدس رضوی شده است اما به افتتاح رسمی آن منجر نگردید. این مقاله با بررسی مدارک مختلف به بررسی رویدادهای مختلف از زمان طرح اندیشه بنیان‌گذاری موزه تا گشایش آن می‌پردازد.

کلیدواژه‌های موضوعی: موزه، آستان قدس رضوی، خزانه، تأسیس، افتتاح.

مقدمه

موزه یکی از مؤسسات فرهنگی آستان قدس رضوی است که نصب نخستین سنگ بنای آن در سال ۱۳۱۶ و افتتاح آن سال ۱۳۲۴ خورشیدی انجام شد؛ اما بر اساس برخی اخبار مطبوعات و اسناد، سال‌ها قبل از این تاریخ‌های پیش گفته، تلاش‌های گسترده‌ای از سوی مسئولین آستان قدس برای تأسیس و گشایش این موزه صورت پذیرفته است. این مقاله به بررسی اخبار موجود در روزنامه‌های خراسان و تهران و اسناد موجود در این باره می‌پردازد و برای نخستین بار تلاش‌های نهاد آستان قدس رضوی برای ایجاد موزه این مکان قبل از سال ۱۳۱۶ و دلایل عدم موفقیت آن را بیان می‌کند.

^۱. کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی و کارشناس سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، Mehdi.qotbi@gmail.com
^۲. دکترای تاریخ و مسئول راه‌اندازی و تشکیل گروه‌های پژوهشی و پژوهشکده سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، alisuzanchi@gmail.com

تاریخچه موزه در ایران

موزه با مفهوم امروزی آن در ایران از حدود ۱۲۰ سال پیش شکل گرفت و اولین نمونه آن در زمان حکومت محمدعلی شاه قاجار با اختصاص قسمتی از کاخ گلستان به موزه ابزار و اشیاء قیمتی و سلطنتی پدید آمد. (یاوری و رجبی، ۱۳۹۰، ص ۲۹)؛ اما حدود بیست سال طول کشید تا موزه در ایران به‌طور علمی پایه‌گذاری شد.

نهادینه شدن موزه در ایران با آغاز کار و تأسیس کاخ «موزه همایونی» ناصرالدین‌شاه قاجار در مهر و موم‌های ۱۲۹۱ تا ۱۲۹۳ خورشیدی در کاخ گلستان آغاز شد. سه سال بعد یعنی در سال ۱۲۹۵ خورشیدی وزارت معارف و صنایع مستظرفه، «موزه ملی ایران» را تأسیس کرد. این دومین موزه به شیوه نوین در ایران بود.

موزه دانشکده افسری به سال ۱۳۰۲، موزه هنر و صنایع در سال ۱۳۰۹ و موزه مردم‌شناسی تهران به سال ۱۳۱۲ خورشیدی، به ترتیب سومین تا پنجمین موزه‌های ایران هستند که در کشور ایجاد شدند.

گروه معتبر و غنی موزه‌های بقاع متبرکه از سال ۱۳۱۴ خورشیدی با گشایش موزه آستانه مقدسه قم آغاز به کار کرد. موزه آستان قدس رضوی که شروع ساخت آن در سال ۱۳۱۶ خورشیدی آغاز شد به دلایل زیادی - که بیان می‌شود - با تأخیر چندین ساله سرانجام در سال ۱۳۲۴ خورشیدی افتتاح گردید (نفیسی، ۱۳۸۰، ص ۱۲).

خزانه آستان قدس رضوی

قبل از پرداختن به موزه آستان قدس رضوی باید خزانه^۳ این مکان را معرفی کرد، چون پس از آنکه فکر تأسیس موزه در حرم مطهر مطرح گردید اشیاء موزه را از خزانه آورده و در ویترین‌ها قرار دادند. «به طوری که از اسناد و مدارک آستان قدس معلوم می‌گردد [...] اشیاء موزه آستان قدس به تدریج و از راه نذورات مردم گردآوری شده است. [...] و [از طرف پادشاهان، امیران، سرداران، توانگران و زائران عادی تقدیم شده. » (عطاردی، ۱۳۷۱، ص ۴۷۳). دکتر اردلان مدیر موزه آستان قدس رضوی در دهه پنجاه در این باره چنین می‌گوید:

^۳ خزانه یا گنجینه، جایی که در آن پول‌ها و اشیاء گران‌بها را نگهداری می‌کنند (معین، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۴۱۷).

«...» در زمان‌های گذشته [...] هرکسی [از زائران حرم مطهر امام رضا علیه‌السلام] می‌کوشید که در حد توان به رونق این مکان و ایجاد رفاه زائران بپردازد. یکی بقعه و بارگاه می‌ساخت و دیگری به تزئین درون و برون بقعه مشغول می‌شد. یکی چراغ و روغن چراغ و شمع و شمعدان و پیه‌سوز هدیه می‌کرد، یکی به کاشی‌کاری دیوارها مشغول می‌گردید درحالی‌که گروهی هم سرگرم فرش کردن درون رواق‌ها می‌شدند.

[...] خوب طبعاً گذشت روزگار و تحولات اجتماعی و مسیر تاریخی هنر، بعضی از این ابزار را از حیز انتفاع خارج کرده و استفاده از اشیاء جدیدی معمول شده که به دلیل این تحول اشیاء قدیمی مورد استفاده نبوده و باید کنار گذاشته می‌شده‌اند ولی حرمت و قداستی که به جهت قرب جوار نصیب این اشیاء بوده، مانع می‌شده که آن‌ها را دور بریزند. به‌ناچار مجبور بوده‌اند آن‌ها را درجایی بایگانی کنند یا در انباری محفوظ بدارند. بدون اینکه قصدشان از این نگهداری آن باشد که یک روز این اشیاء باید به نمایش درآید و به این صورت بدون اینکه خودخواسته باشند مه مقدمات جایی مثل موزه را فراهم کنند این اشیاء را برای ما نگه داشتند.

محل نگهداری این اشیاء بعدها به خزانه معروف شد و چون این اشیاء به دست هنرمندان و صنعتگران و سازندگان و بافندگان چیره‌دست باظرافت و مهارت و دقت خاص به وجود آمده بود، کم‌کم توجه مسئولان به آن جلب شد که مهمانان آستان قدس را برای بازدید آن‌ها به درون خزانه هدایت کنند و اشیاء انباشته‌شده بر روی یکدیگر را به آن‌ها نشان دهند...» (مجله حرم، س ۱، ش ۱، ص ۲۸-۳۳. دی ۱۳۷۰).

«کلمه خزانه آستان قدس به معنی محل نگهداری منقولات و اشیاء نفیسه است (موتمن، ۱۳۴۸، ص ۲۵۸). خزانه آستان قدس از گذشته‌های بسیار دور حکایت می‌کند. اگرچه با حوادث روزگار آسیب‌های فراوانی به آن رسیده ولی کماکان باقی‌مانده و به فعالیت خود ادامه می‌دهد. خزانه آستان قدس رضوی در دوره اسدی^۴ با جدیت کارکنان آستان قدس موجب توجه بیشتر زوار به آنجا گردید و روزبه‌روز بر میزان اشیاء نفیس اهدایی به خزانه افزوده می‌گردید. برای بالا بردن عظمت و

^۴ محمدولی خان اسدی فرزند میرزاعلی اکبر بیرجندی (اسدی) در سال ۱۲۵۷ خورشیدی در بیرجند به دنیا آمد. وی پس از تحصیل در مدرسه معصومیه بیرجند راهی تهران شد. وی در سال ۱۳۲۲ قمری با فرمان حکومت به قاین بازگشت. اسدی در سال ۱۳۰۵ شمسی با مساعدت تیمورتاش از طرف رضاشاه به سمت نیابت تولیت آستان قدس رضوی منصوب گردید و تا سال ۱۳۱۴ در این سمت باقی ماند. محمدولی اسدی در طی مدت خدمت خود خدمات ارزنده‌ای از قبیل توسعه شهر مشهد و ایجاد خیابان کوهسنگی ارائه نمود (بامداد، مهدی. شرح حال رجال ایران، ج ۴، ص ۲۵۵).

ابهت آستان قدس وسایل نفیس خزانه را به تالار تشریفات برده و در انظار عمومی قراردادند تا همگان بر عظمت و بزرگی آن وقوف کامل پیدا نمایند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۵۹۷۵/۱۲).

در گزارش محمولی اسدی به وزارت دربار در خصوص اصلاح امور خزانه این چنین آمده است:

«خزانه مبارکه یکی از بیوتات آستان قدس است که نفایس صنعتی و تاریخی و تحفی که زائران و غیره همه تقدیم آستان قدس می‌نمایند در آنجا ضبط می‌شود اگرچه اشیاء مضبوطه در آن نیم‌قرن هرج‌ومرج اخیر به واسطه تعصب و دیانت فطری پیرو تحویلدار آن و سلفش مصون از تجاوز مانده اما مقدار و اوصاف آن‌ها معلوم نبود.

برای اینکه این امر نیز به صورت اداری به خود بگیرد دفتر مخصوص آن تهیه و تمام اشیاء با اوصاف و علائم آن در دفتر ثبت و ضبط گردید و چون محل فعلی که همان محل سابق است متناسب نیست در نظر است که محل عالی برای ضبط این اشیاء به نام موزه ساخته شود که مشاهده این اشیاء نفیسه در تحت تنظیمات مخصوصه عمومیت یابد» (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۸۸۰۹۹).

نخستین نمایش عمومی اشیای خزانه آستان قدس رضوی

اگرچه بررسی متون مختلف هرگونه بازدید عمومی اشیای ارزشمند و منحصر به فرد آستان قدس رضوی را تا پیش از افتتاح موزه این مکان رد می‌کند اما مطالعه مطبوعات دوره قاجار نشانگر نمایش جواهرات آستانه در صحن حرم مطهر برای عموم تماشاگران و زوار به هنگام اولین تشریف‌فرمایی آقای صاحب دیوانی در مقام استانداری خراسان و متولی باشی آستان قدس است:

«مکتوب از خراسان»

به موجب مکتوبی که یکی از هم‌وطنان محترم از مشهد مقدس نوشته است از روز تشریف‌فرمایی جناب مستطاب اجل اکرم آقای صاحب دیوان^۵ به حکمرانی آن سامان مینونشان امور حکومت را نظمی تمام رویداده به طوری که تاکنون امثال

^۵ فتحعلی خان صاحب دیوان شیرازی (۱۳۰۸-۱۳۱۱ ق) - وی فرزند علی‌اکبر خان قوام الملک شیرازی و از رجال معروف عصر قاجاریه است. در ۱۲۷۴ ملقب به صاحب دیوان شد. وی چند سالی حاکم شیراز بود. وی از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۱ قمری عهده‌دار دو منصب ایالت خراسان و تولیت آستانه شد. اعتمادالسلطنه او را پیر حریص خطاب می‌کند. برای آستانه هم موقوفاتی باقی گذاشت. (اعتمادالسلطنه، روزنامه خاطرات تهران: امیرکبیر، ص ۳۹۴).

این نظم و آسایش کمتر دیده شده است. خصوصاً عمل تولیت آستانه مقدس قرین نهایت انتظام بوده است. به اقتضای اهمیت آن ایالت بزرگ که در یکی از نقاط عمده واقع است استماع این گونه خبرهای امنیت و آسایش و انتظام کارها واقعاً موجب مزید انبساط خاطر غیرتمندان وطن است. امیدواریم که از اهتمامات کافی کارگزاران حکومت و توجه مخصوص جناب مستطاب اجل آقای صاحب دیوان دام اقباله العالی همه روزه به مراتب آسودگی رعیت و آبادی مملکت افزوده شکوه و رونق کارهای ملک و ملت بیش از پیش بالا گیرد.

از قراری که در مکتوب مذکور نوشته اند بر حسب تصویب جناب مستطاب اجل آقای صاحب دیوان تمامی جواهرات آستانه اقدس را که تاکنون در خزانه در بسته محفوظ بوده به موجب ثبت و سیاهه از مخزن بیرون آورده در میان حرم مطهر آستان عرش بنیان حضرت رضوی در موقع مخصوص و مناسبی مطرح انظار تماشاکنندگان و زوار نموده اند. الحق این معنی هم که از نتایج افکار صائبه شخص فرمانفرمای ایالت است یکی از اسباب مزید شکوه آستانه مقدس و سزاوار هزار گونه تمجید و تحسین است.» (روزنامه اختر، س ۱۸، ش ۱۷، ص ۵. ۴ جمادی الآخر ۱۳۰۹ قمری).

اطلاعات بالا فقط در مطبوعات قاجار آمده است و تاکنون درباره «نخستین بازدید عموم مردم از اشیاء بی نظیر آستان قدس» هیچ گونه اطلاعی در منابع سندی و کتابی وجود ندارد. علاوه بر خبر فوق مطالبی دیگری نیز در مطبوعات قاجار درباره روند تأسیس و پیشرفت موزه آستان قدس رضوی منتشر شده است که برای نخستین بار در این مقاله به آن‌ها پرداخته می‌گردد.

تأسیس موزه آستان قدس رضوی به روایت مطبوعات

موزه به معنی و مفهوم امروز در تاریخ آستان قدس سابقه تاریخی زیادی ندارد و فکر تأسیس آن در دوره نیابت تولیت محمدرولی اسدی آغاز شد به طوری که نقشه آن تصویب و در مدت زمانی کوتاهی قصد افتتاح آن مطرح بود:

«موزه آستانه رضوی»

به قراری که اطلاع یافته ایم آقای اسدی نایب التولیه محترم آستان قدس رضوی از چندی به این طرف درصدد تأسیس موزه آستانه رضوی بوده و اخیراً در این باب شروع به اقدام نموده اند.

بر طبق نقشه‌ای که برای ساختمان موزه آستانه طرح و تصویب گردیده است شروع به ساختمان قشنگی که متناسب با تأسیس موزه مهم آستان قدس می‌باشد شده و امید می‌رود در آتیه نزدیک عمارت مزبور خاتمه و اشیاء نفیسه و تاریخی سلطنتی آستانه رضوی از خزانه به موزه منتقل گردیده و مورد تماشای عمومی چه داخله و چه خارجه قرار بگیرد.» (روزنامه اطلاعات، ش ۱۱۲۱، ص ۶۰۲ شهریور ۱۳۰۹).

گزارشی دیگری که حدود یک ماه بعد در روزنامه حبل‌المتین چاپ خارج کشور منتشر شده است جزئیات بیشتری درباره میزان پیشرفت ساختمان موزه آستان قدس رضوی و اهمیت ایجاد آن ارائه می‌نماید:

«از مشهد تعمیرات در آستانه رضوی»

از عملیات تازه که از اثر فکر متین آقای اسدی نایب تولیه فعال آستانه به وقوع آمده اولاً بنای مهمانخانه مخصوصی است برای صرف شام و نهار خدمه آستانه به لحاظ اینکه سابق خدمه آستانه هر دوفری در شب خدمت در همان کشیک خانه و شربت خانه و غیره شام و نهار می‌خوردند و دربان‌ها هم به‌طور تشتت هر کدام در یکجایی به صرف شام و نهار مصروف بودند ولی من بعد مجبورند در موقع صرف شام و نهار هم‌شان در عمارت جدید البناء که در بست بالا خیابان که از آثار جدید دولت اعلی‌حضرت پهلوی است در ساعت معین حاضر شده همه مجتمعاً خدمه و فراش‌ها و دربان‌ها به صرف شام و نهار پردازند.

بعلاوه یک عمل قابل تمجیدی که در مدنظر گرفته شده است بنای یک تالار عالی که طول آن هفتاد ذراع است در بست بالا خیابان درجایی که سابق بازار کفشدوزها و از بناهای میرزا محمدخان سپه‌سالار^۶ قدیم بوده و آن بنای کثیف کهنه را خراب و در عوض دکاکین تازه بسیار قشنگی تعمیر شده و این تالار موزه هم در طبقه فوقانی همین بازار ساخته می‌شود و اشیاء عتیقه را که فعلاً از صندوق خانه حضرتی در گاوصندوق‌ها غائب از انظار تماشاچیان است و کمتر کسی خبر از وجود آن‌ها دارد- در صورتی که هر کدام این اشیاء از سنخ اشیائی هستند که مثل و عدیلش شاید در کمتر موزه‌های معروف اروپا وجود داشته باشد- از قبیل قالی‌های عتیقه دوره صفوی که هر یک آن‌ها یک نمونه نادری از شاهکارهای صنعت گران

^۶ میرزا محمدخان دولو کشیک چی باشی، معروف به میرزا محمدخان سپهسالار پسر دوم امیر خان سردار و خالو زاده عباس میرزا نایب‌السلطنه از ایل دولوی قاجار بود. وی از سال ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۴ قمری متولی آستان قدس را بر عهده داشت. سپهسالار در ساخت و مرمت ابنیه حرم مطهر و برخی راه‌های اراپه‌رو به مشهد اقداماتی خوبی کرده است (تاریخ منتظم ناصری، ج ۳ ص ۱۸۴۳؛ بامداد، شرح رجال، ج ۲ ص ۴۳۳).

قدیم ایرانی است و میلیون‌ها قیمت دارد و پرده‌های مروارید دوزی و ملیله کاری و ابریشم‌دوزی قدیم و ظروف و سلاح‌های سلاطین سابق و باشهامت و شجاعان عصر سابق و قرآن‌ها و کتاب‌های بی‌مثل خط اساتید فن مثل یاقوت میرعماد میرعلی تبریزی هراتی نیریزی و غیره این‌ها را منظم‌اً در شکاف‌های شیشه جیده مورد نظاره و استفاده سیاحان شرق و غرب قرار بدهند نظر به اینکه ملل متنوعه از ورود به داخل بست ممنوع‌اند برای موزه که در یکی از داخله بست و یکی از خارج بست و خیابان تازه فلکه خواهند داد و مشغول تعمیر موزه مزبور می‌باشند و انصافاً این یک‌قدم بسیار برجسته ایست که آقای اسدی برداشته. ... ک- زنجانی- از مشهد رضوی» (هفته‌نامه جبل‌المتین، س ۳۸، ش ۳۳-۳۴، ص ۲۵، ۸ مهر ۱۳۰۹).

باوجوداینکه هنوز ساختمان موزه آستان قدس رضوی پایان نیافته بود اما ظاهراً برخی از اشیاء موزه مشخص و در مکانی معین جانمایی شدند. به طوری که در اواخر سال ۱۳۰۹ خورشیدی روزنامه اطلاعات خبر امانت سجاده معروف حضرت رضا علیه‌السلام این موزه را به نمایشگاه صنایع ایران در لندن همراه با تصویر در صفحه اول خود منتشر می‌نماید:

«سجاده معروف حضرت رضا (ع)»

این سجاده یکی از بهترین آثار صنعتی ظریف و ذی‌قیمت ایران است که از موزه آستان قدس رضوی به نمایشگاه صنایع ایران در لندن به عاریت فرستاده شده است.

سجاده مزبور از مخمل و دارای گل‌های برجسته و بافت آن به قدری ظرافت صنعتی دارد که حائز نهایت درجه اهمیت واقع گردیده است. کتیبه‌های اطراف سجاده نیز صنایع یدی ایرانی را در اعلی درجه نشان می‌دهد. این سجاده از اشیاء بسیار نفیس و ذی‌قیمت است.» (روزنامه اطلاعات، س ۵، ش ۱۲۴۱، ص ۱، ۸ بهمن ۱۳۰۹ خورشیدی).

اما با گذشت دو سال از زمان ساخت‌وساز بنای موزه آستان قدس، این بنا کامل نشد:

«ساختمان محل موزه»

به قرار اطلاع واصله از مشهد از طرف آقای اسدی نایب التولیه آستانه برای ساختمان عمارت موزه حضرتی اقدامات لازم به‌عمل آمده، ساختمان محل موزه مدتی است شروع گردیده و هنوز خاتمه نیافته و در نظر دارند پس از تکمیل ساختمان عمارت مزبور اشیاء نفیسه و تاریخی را در محل مذکور به‌طور جالب‌توجهی محفوظ نگاهدارند.» (روزنامه اطلاعات، س ۶ ش ۱۶۵۸، ص ۲، ۱ مرداد ۱۳۱۱).

روزنامه اطلاعات چندین ماه بعد خبری دیگر درباره وضعیت پیشرفت موزه آستان قدس رضوی منتشر می‌کند که تا حدودی اهمیت افتتاح این موزه را توضیح می‌دهد:

«آستانه رضوی»

نقشه و شالوده برای عظمت آستانه قدس ریخته شده است که در آتیه نزدیکی آن مکان شریف را به مجلل‌ترین اماکن مقدسه تبدیل خواهد کرد و در اثر همین تأسیسات و تشکیلات و اصلاحات چندساله اخیر و همچنین ایجاد رفاهیت و آسایش مسافر است که مشهد عظمت کنونی را یافته و عده کثیری از زوار آستان رضوی را ساکنین هندوستان و افغانستان و بین‌النهرین تشکیل داده است و با طرح و نقشه که ریخته شده، شهر مشهد موقعیت بس شایانی در آتیه خواهد یافت. لابد شنیده‌اید که موزه سلطنتی آستانه قدس دارای بهترین و نفیس‌ترین اشیاء قیمتی و مهم است. در این موزه اشیاء مهمی یافت می‌شود که قیمت آن از میلیون‌ها تومان تجاوز می‌کند.

حالا اگر موزه مزبور را از وضعیت فعلی که در یک تاریکی واقع شده و اشیای نفیس آن روی هم خوابیده است بیرون بیاورند، موزه زیبایی بسازند و این اشیاء مهم را مثل موزه‌های تمام دنیا مرتب و منظم در سالن‌های مخصوص قرار دهند، چقدر بر ابهت و عظمت آستانه خواهد افزود؟

اکنون هیچ‌یک از مسافری و زوار توفیق دیدن اشیاء موزه را پیدا نمی‌کنند؛ زیرا وضعیت ساختمان فعلی موزه و اشیاء طوری نیست که بتوانند درب آن را به روی عامه باز گذارند و مردم از مشاهده این همه نفایس تاریخی لذت برند.

اگر آستانه رضوی نسبت به این موضوع همت گمارد؛ عمارتی مخصوص موزه چنانچه تولیت محترم در نظر گرفته‌اند، تأسیس کنند و موزه سلطنتی رضوی را به آنجا انتقال دهند علاوه بر اینکه بر عظمت و تجلیل آستانه افزوده می‌شود ممکن است عوایدی هم از این راه به نام حق‌الورود تحصیل گردد.» (روزنامه اطلاعات، س ۶، ش ۱۷۴۳، ص ۱، ۸ آبان ۱۳۱۱).

عباس مسعودی، صاحب امتیاز و مدیرمسئول روزنامه اطلاعات در مهرماه ۱۳۱۳ خورشیدی سفری سه‌روزه به مشهد نموده و از مکان‌های مختلف شهر و از جمله حرم مطهر بازدید می‌کند. وی در یادداشت‌های مسافرتش که به تدریج در روزنامه‌اش چاپ نموده، درباره وضعیت پیشرفت ساختمان موزه آستان قدس چنین بیان می‌کند:

«سه روز در مشهد»

کتابخانه و موزه حضرت رضا (ع) مملو از کتب و اشیاء نفیسی است که میلیون‌ها ارزش دارد و از لحاظ صنعت و هنر نمونه‌های آن در هیچ‌یک از موزه‌های عالم یافت نمی‌شود ولی افسوس که هنوز اشیاء نفیس در خزانه حضرتی از چشم زد مردم هم پنهان می‌باشد. اداره تولیت آستان رضوی تصمیم داشت عمارتی مخصوص موزه بسازد و این اشیاء را که در صندوق‌های بزرگ و در اتاق‌های تاریک قرار داده شده است در تالارهای روشن و بزرگ بگذارد تا زائرین و مسافرین مشهد بتوانند از تماشای آثار بزرگی که در موزه موجود است بهره‌مند و مستفید شوند متأسفانه این تصمیم تاکنون عملی نگردیده ولی با اصلاحات بزرگی که تحت توجهات مخصوصه اعلی حضرت شاهنشاهی در آستان قدس رضوی و امور تولیت به وجود آمده امیدواری می‌رود که تأسیس موزه به زودی صورت عمل به خود بگیرد.» (روزنامه اطلاعات، س ۸، ش ۲۳۲۳، ص ۱. ۳ آبان ۱۳۱۳)

پس از گذشت پنج سال از زمان انتشار نخستین خبر درباره ساخت موزه آستان قدس رضوی، در ۲۱ آبان ۱۳۱۴ خورشیدی موزه آستانه مقدسه قم با حضور رئیس الوزراء دولت وقت، رئیس مجلس، وزیران و آندره گدار^۷ افتتاح شد (روزنامه

^۷ آندره گدار (André Godard) در سال ۱۸۸۱ در شهر چومونت (Chaumont) فرانسه به دنیا آمد. وی در دانشکده هنرهای زیبای پاریس در رشته معماری و باستان‌شناسی تحصیل کرده است.

گدار باستان‌شناس و معمار فرانسوی و متخصص در صنایع اسلامی و ایرانی و خاورمیانه است و در ایران از شهرت بالایی برخوردار است. وی اوقات خود را به بررسی دو رشته معماری و باستان‌شناسی در خاورمیانه به خصوص ایران صرف کرده است.

دولت ایران وی را در سال ۱۹۲۸ استخدام کرد و او مدت ۳۰ سال در ایران ماند و در ساختمان موزه ایران باستان و موزه دانشگاه تهران و تشکیلات آن خدمات مهمی انجام داد و آثار باستانی جالبی را هم بر اثر حفاریات از زیر خاک‌های مناطق مختلف ایران بیرون آورد و در موزه‌های مزبور به شیوه فنی قرارداد.

گدار در سال ۱۳۰۶ مدیریت اداره باستان‌شناسی ایران را به عهده گرفت و به ترمیم آثار تاریخی پرداخت. وقتی قانون عتیقات در ۱۲ آبان ۱۳۰۹ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید و آیین‌نامه آن در جلسه ۲۸ آبان ۱۳۱۱ از تصویب هیئت‌وزیران گذشت بر طبق ماده اول آن تمام آثار صنعتی و ابنیه و اماکن که تا پایان دوره زنده در کشور ایران احداث شده اعم از منقول و غیرمنقول جزو آثار ملی ایران محسوب گردیدند و تحت حفاظت و نظارت دولت قرار گرفت. از این‌رو به آندره گدار دستور داده شد که فهرستی از آثار ملی ایران تهیه کند و به دولت تسلیم نماید.

سه تپه تاریخی سلیمان تپه، زیرز، مازیر و یا زیر تپه نخستین اثر ملی ایران هستند که به پیشنهاد آندره گدار باستان‌شناس مشهور، در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیدند. از آثار او در زمینه طرح و اجرای آثار معماری، نقشه اصلی جانمایی محوطه و ساختمان‌های دانشگاه تهران، طرح و سرپرستی موزه ایران باستان، طرح آرامگاه فردوسی در توس، طرح ساختمان کتابخانه ملی ایران، طرح آرامگاه حافظ و سعدی بوده است. طرح قدیمی‌ترین ساختمان دانشگاه جندی‌شاپور اهواز که به خاطر شکلش به دانشگاه سه‌گوش معروف است نیز از اوست. طراحی اولین موزه آستان قدس رضوی در حرم مطهر امام رضا (ع) نیز از کارهای اوست.

آندره گدار علاوه بر تأسیس سازمان‌های اداری و فنی هیئت‌هایی را تشکیل داد که در تعمیر ابنیه تاریخی و امور فنی باستانی ساختمان‌ها تخصص داشتند و به وسیله همین‌ها مسجد جامع شیراز و مسجد شاه اصفهان، مسجد شیخ لطف‌الله و ابنیه دیگری که در شرف ویرانی بود تعمیر کرد.

وی در ضمن تعمیر ابنیه باستانی به تأسیس دانشکده هنرهای زیبای تهران هم اقدام کرد و خود وی مدت‌ها ریاست آن را بر عهده داشت و در تربیت کردن معماران ایرانی که تا پیش از آن در خارج از کشور تحصیل می‌کردند همت گمارد.

اطلاعات، ش ۲۳۳۶، ص ۱ و ۸. ۲۲ آبان ۱۳۱۴). پس از افتتاح موزه آستانه قم، دولت اعلام کرد در ظرف دو سال آینده پنج موزه در ولایات (شیراز، اهواز، اصفهان، مشهد و تبریز) و یک موزه بزرگ در تهران ایجاد و تأسیس خواهد نمود (روزنامه اطلاعات، ش ۲۶۳۸، ص ۱. ۲۵ آبان ۱۳۱۴).

با توجه به اخباری که در بالا به آن اشاره گردید مشخص می‌شود علاوه بر تلاش مسئولین آستان قدس رضوی بر ایجاد موزه این نهاد، مقامات عالی دولتی نیز خواهان تأسیس و افتتاح موزه آستان قدس در کمترین زمان ممکن بودند. به هر حال با وجود خبر نقشه موزه و اجرای عملیات ساختمانی آن از ۱۳۰۹ خورشیدی، در اواسط سال ۱۳۱۵ خبر تهیه نقشه موزه و واگذاری پروژه به پیمانکار چنین اطلاع‌رسانی می‌شود:

«ساختمان موزه مشهد»

نظر به اینکه از جمله موزه‌هایی که برای حفظ آثار باستان مقرر بوده تأسیس شود یک مورد در مشهد می‌باشد لذا نقشه ساختمانی بنای موزه مذکور داده شده و به قرار اطلاع واصله ساختمان بنای موزه مشهد توسط مهندسين شرکت کل ساختمان انجام خواهد شد. (روزنامه اطلاعات، ش ۲۸۶۲، ص ۴. ۱۱ مرداد ۱۳۱۵).

روزنامه شهامت چاپ مشهد در اوایل مردادماه ۱۳۱۵ خبری درباره موزه آستان قدس رضوی منتشر کرد که نشان می‌دهد این بار مقدمات ساختمانی بنای موزه به‌طور جدی در حال انجام است:

«چون عمارت موزه آستان قدس به آن اهمیتی که در نظر است باید ساخته شود و در محل مقتضی و پهلوی صحن باشد. مدرسه دو در که جنب شیخ بهایی در پایین پا واقع است چون جنبه تاریخی نداشت برابر این مقصد در نظر گرفته شد.

از آثار او در زمینه طرح و اجرای آثار معماری، نقشه اصلی جانمایی محوطه و ساختمان‌های دانشگاه تهران، طرح و سرپرستی موزه ایران باستان، طرح آرامگاه فردوسی در توس، طرح ساختمان کتابخانه ملی ایران، طرح آرامگاه حافظ و سعدی بوده است. طرح قدیمی‌ترین ساختمان دانشگاه جندی‌شاپور اهواز که به خاطر شکلش به دانشگاه سه‌گوش معروف است نیز از اوست. طراحی اولین موزه آستان قدس رضوی در حرم مطهر امام رضا (ع) نیز از کارهای اوست. وی از اولین کسانی است که نسبت به مفرغ‌های لرستان که به زودی علاقه موزه‌ها و مجموعه‌داران جهان را به خود جلب کرد، توجه خاصی کرده و در سال ۱۹۳۱ کتاب خود را با عنوان «مفرغ‌های لرستان» به چاپ رساند.

آندره گدار مجله‌ای نیز به نام «راهنمای تاریخی ایران» را در سال ۱۳۱۳ شمسی منتشر کرده که اصل آن به زبان فرانسه بوده و شادروان غلامرضا رشید یاسمی آن را به فارسی برگردانده است.

آندره گدار باستان‌شناس و معمار فرانسوی و متخصص در صنایع اسلامی و ایرانی، در سال ۱۹۶۵ در پاریس پایتخت فرانسه درگذشت.

چند روز است که تحت نظر و تصدی آقای شوشتری مشغول خراب کردن آن شده‌اند» (۴ مرداد ۱۳۱۵ شروع به خرابی. روزنامه شهامت، شماره ۷۶، ص ۰۱)

خبر عرضه چندروزه اشیاء قیمتی آستان قدس در نمایشگاه لنین‌گرا، نشانگر ارزشمندی بین‌المللی اشیاء موزه این آستان و لزوم افتتاح هرچه سریع‌تر آن است:

«تحويل اشیاء به آستانه»

اشیاء قیمتی آستانه مقدسه را که برای غرفه مخصوص ایران در نمایشگاه لنین‌گرا ارسال داشته به وسیله آقای علی‌آبادی مأمور مخصوص وزارت معارف عودت داده شد. روز پنج‌شنبه قبل از ظهر به آستانه مقدسه تحويل دادند.» (۶ مرداد ۱۳۱۵. روزنامه شهامت، شماره ۷۷، ص ۱).

به هر حال حدود هفت سال از زمان نخستین خبر منتشره درباره تأسیس موزه آستان قدس گذشت تا اینکه در چهاردهم آذرماه ۱۳۱۶ ساعت دو و نیم بعدازظهر به‌طور رسمی نخستین سنگ بنای این مکان نصب گردید. در مطبوعات خراسان و تهران شرح این اتفاق منتشرشده است اما کامل‌ترین خبر در این مورد را روزنامه آفتاب شرق چاپ مشهد ارائه نمود:

نصب اولین سنگ بنای موزه

پریروز به موجب دعوتی که از طرف ریاست تشریفات آستان قدس شده بود از ساعت دو نیم بعدازظهر مدعوین در تالار تشریفات حضور به هم رسانیده و پس از صرف چای و شیرینی ساعت سه و نیم به جایگاه ساختمان موزه که کارگران مشغول پی‌ریزی بودند حضور به هم رسانیده پس از بیانات جالبی که از طرف جناب آقای پاکروان [...] و آقای اوکتایی رئیس کتابخانه آستانه [...] به عمل آمد [...] و در ضمن کف زدن‌های ممتد [...] اولین سنگ بنا که عبارت پایین در آن با خط برجسته طلایی حجاری شده بود به دست جناب آقای پاکروان استاندار شمال شرقی و نیابت تولیت آستانه مقدسه [...] در زیر پی درب ورود گذارده شد و مقارن ساعت چهار بعدازظهر [...] مراسم با برداشتن عکس‌های مختلفه خاتمه یافت.

رونوشت سنگ بنای موزه: (این ساختمان موزه و کتابخانه آستان قدس در آبان ماه سال هزار و سیصد و شانزده خورشیدی به فرمان آبادکننده ایران و پرباد دهنده بنیاد تباهی ایران شاهنشاه بزرگ رضاشاه پهلوی که روزگار فرمان راوئیش داراز باد آغاز گردید. نیابت تولیت عظمای آستان قدس و استاندار خراسان فتح‌الله پاک‌روان)»

نطق آقای اوکتایی

[...] وضعیت سابق خزانه. [...] موزه و به عبارت دیگر خزانه عبارت بوده از محلی دخمه مانند که اغلب آقایان شاید ملاحظه فرموده باشند و اشیاء مهمی هم که در آنجا وجود داشت بقای آن‌ها فقط فرع دیانت و امانت یک خانواده شریف بوده نه انضباط و مواظبت اولیای امور. ولی متأسفانه آن‌ها نیز آغشته به گرد و غبار و در اختیار جانوران بوده و شاید در هر سالی بیش از یکی دو بار درب آن باز نمی‌شد و هیچ‌کس حق مشاهده آثار صنعتی نیاکان خود را نداشت. وضعیت امروز این [...] موسسه [...] با اوضاع سابق قابل قیاس نیست؛ زیرا اولاً ترتیب و انتظاماتی برای نگاهداری و حفظ [...] اشیاء در خزانه داده شده است ثانیاً در خزانه سالی [...] برای پذیرایی واردین مهیاست.

(روزنامه آفتاب شرق، س ۱۳، ش ۸۱۸-۸۱۹، ص ۱۶. ۱ آذر ۱۳۱۶).

پس از اعلام رسمی خبر نصب اولین سنگ بنای موزه آستان قدس، انتظار این بود که ساختمان این مکان زودتر کامل گردد اما با گذشت دو سال از آن خبر همچنان بنای مذکور ناتمام ماند:

«از طرف آستان قدس در زمین سمت جنوبی صحن نو تالار تشریفات مشغول ساختن بنای مهمی جهت موزه و کتابخانه آستان قدس هستند. بنای مزبور که هنوز ناتمام است از بناهای بسیار محکم و زیبایی مشهود خواهد بود که قطعاً خیلی بیش از هزار سال دوام خواهد کرد.» (روزنامه اطلاعات، ش ۴۱۰۱، ص ۶. ۲۱ بهمن ۱۳۱۸).

بالأخره پس از گذشت ده سال از زمان انتشار نخستین خبر درباره تأسیس موزه آستان قدس رضوی، ساختمان موزه کامل گردید. روزنامه اطلاعات در اواخر مهرماه ۱۳۱۹ خورشیدی در ضمن خبری درباره افتتاح موزه اصفهان در زمان نزدیک اشاره‌هایی نیز به اتمام ساختمان موزه آستان قدس رضوی و افتتاح آن در زمان نزدیک می‌کند:

«... در شهر مشهد نیز از چندی پیش برای تأسیس موزه اقدام شده و از طرف آستانه اینک بنای بسیار باشکوه و

باعظمتی برای موزه مشهد ساخته شده که از قرار معلوم ساختمان آن به پایان رسیده و به زودی دایر خواهد شد.

بنابراین غیر از موزه باستان‌شناسی و موزه مردم‌شناسی که در پایتخت تأسیس شده و موزه فارس و موزه قم که چندی پیش دایر گردیده است به زودی در اصفهان و مشهد نیز موزه تأسیس خواهد شد و بااهمیتی که هر یک از این دو شهر از لحاظ تاریخی و صنعتی دارند می‌توان اهمیت این موزه‌ها را پیش‌بینی نمود.

...ما امیدواریم با مساعی وزارت فرهنگ و کوشش اداره باستان‌شناسی به زودی نظایر این موزه‌ها که اینک در قم و شیراز دایر شده در مشهد و اصفهان نیز به زودی دایر خواهد شد در سایر شهرهای مهم کشور نیز به تدریج دایر گردد» (روزنامه اطلاعات، ش ۴۳۳۴، ص ۱ و ۸، ۲۲ مهر ۱۳۱۹).

اما اردلان مدیر موزه آستان قدس رضوی در دهه پنجاه، اندیشه و تأسیس موزه را به‌طور کامل متعلق به دولت وقت ایران می‌داند:

«فکر ایجاد یک موزه برای آستان قدس رضوی بر اساس سوابقی که موجود است در سال ۱۳۱۶ شمسی به وجود آمده و بعد از مراحل که به طرح انجامیده به دستور دولت وقت صورت گرفته و نقشه لازم برای تأسیسات آن در همان سال به آندره گدار در آن روزها به عنوان مدیرکل فنی باستان‌شناسی کشور در ایران انجام وظیفه می‌کرده. این مراحل در آبان سال ۱۳۱۶ به آغاز عملیات ساختمانی انجامیده و در سال ۱۳۲۴ بعد از اتمام کارهای ساختمانی و استقرار اشیاء و در آخر همان سال رسماً گشایش یافته و به عنوان یکی از واحدهای اقماری حرم مطهر [...] بوده و هست» (مجله حرم، س ۱، ش ۱، ص ۲۸-۳۳، دی ۱۳۷۰).

با بررسی مطبوعات خراسان و تهران تا حدودی اخبار تأسیس و پیشرفت ساختمانی موزه آستان قدس رضوی به دست می‌آید اما از اواخر سال ۱۳۱۹ تا ۱۳۲۴ (که موزه افتتاح می‌شود)، هیچ اطلاعی درباره روند راه‌اندازی موزه مذکور در مطبوعات کشور یافت نشد.

کاویانیان علت نبود خبری درباره موزه آستان قدس را تجاوز روس‌ها به خراسان می‌داند:

«ساختمان محل کتابخانه و موزه و تالار تشریفات از تاریخ بکار گذاشتن سنگ زیر پی بنا در دست ساختمان بود لیک قسمت عمده و مقبره شیخ بهایی باقی‌مانده به واسطه پیش آمد سوم شهریورماه ۱۳۲۰ که نیروی نظامی متفقین بدون

مقدمه به کشور ایران و خراسان حمله‌ور شدند اوضاع کشور دگرگون شده ساختمان‌های ناتمام مزبور لنگ شد مدتی به حال رکود باقی ماند.» (کاویانیان، ۱۳۵۵، صص ۳۰۹-۳۱۵).

البته تجاوز روس‌ها در سوم شهریور ۱۳۲۰ به خراسان و حضور آن‌ها تا اواخر سال ۱۳۲۴ فضای مطبوعات ایران را غبارآلود نمود و آن‌چنان که باید فضای اطلاع‌رسانی شفاف نبود. برای همین برای مشخص شدن وضعیت تأسیس و افتتاح موزه آستان قدس باید اسناد بررسی گردد.

تأسیس موزه آستان قدس رضوی به روایت اسناد

بررسی اسناد نشانگر زمان ساخت بنای موزه در سال ۱۳۱۴ خورشیدی و در زمان نیابت تولیت اسدی در آستان قدس رضوی بود. حتی اسدی برای این کار کمیسیونی انتخاب و مأمور گردآوری اشیاء موردنیاز موزه کرد؛ اما منابع چاپی ساخت و طراحی ساختمان موزه را از سال ۱۳۱۶ خورشیدی در زمان نیابت تولیت پاکروان می‌دانند که در سال ۱۳۲۴ خورشیدی افتتاح (عطاردی، ۱۳۷۱، ج ۱، ۴۷۳؛ شریعت زاده، ۱۳۶۰، ص ۳۰؛ اردلان، ۱۳۷۰، ص ۲۹؛ موتمن، ۱۳۴۸، ص ۲۵۹) و آئین نامه‌ای جامع هم برای آن تهیه گردید (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۹۴۲۶). سندی وجود دارد که در آن اشاره شده ساختمان موزه از سال ۱۳۱۴ خ و به دستور رضاشاه آغاز و در سال ۱۳۲۱ خ خاتمه پذیرفت. اصل بنا دوطبقه است که در قسمت شمال شرقی آن کتابخانه و در شمال غربی آن تالار تشریفات واقع است (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۷۰۰۸۷/۷).

به هر حال نخستین گام‌های تشکیل موزه به سال ۱۳۰۹ خورشیدی برداشته شد که در آن موقع محمدرولی اسدی آقایان حاج ناظم شهبابی، علی‌اکبر فیاض شهیدی، موتمن، ضیاءالحق، واثق فرامرزی، خزانه‌دار و اوکتایی رئیس کتابخانه را مأمور نمود که همه‌روزه با تشکیل جلساتی منظم با بررسی دفتر ثبت اشیاء خزانه مشخص نماید چه وسایلی برای تشکیل موزه مناسب است و آن را جداگانه ثبت نماید.

وظایف این گروه عبارت از:

۱- در نظر گرفتن مکانی مناسب در محدوده حرم مطهر برای تأسیس موزه؛

- ۲- انتخاب اشیاء موزه‌ای از خزانه برای در معرض دید قرار دادن بازدیدکنندگان از موزه؛
- ۳- از میان فرش‌های کهنه و قدیمی که در ابعاد کوچک بودند آن‌هایی را که برای موزه مناسب بودند انتخاب و صورت کاملی از آن‌ها یادداشت نموده و به موزه ارسال نمایند؛
- ۴- مقرر گردید از کتابخانه منابع موردنیاز موزه انتخاب و به آنجا ارسال گردد (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۳۷۶/۸).
- برای تشکیل موزه از وسایل خزانه، فرش‌های اماکن متبرکه و کتب و قرآن‌های قدیمی کتابخانه استفاده گردید و افرادی که به صورت مرتب و منظم در جلسات گروه حضور پیدا نمی‌کردند مورد بازخواست و مواخذه قرار می‌گرفتند و از آن‌ها مجدانه خواسته می‌شد که در انجام خدمات محوله به خود هیچ کوتاهی ننمایند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۳۷۶/۵).
- پس از مدتی محمود فرخ رئیس دارالانشاء آستان قدس و سرکشیک سوم هم به اعضاء گروه مزبور اضافه شدند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۳۷۶/۳).
- آقایان مهندس کنتراف و قهرمانی ناظران اجرایی ساختمان موزه و دکتر بهرامی انتخاب‌کننده اشیاء خزانه برای موزه را بر عهده داشتند:
- «[...] ساختمان موزه زیر نظر آقایان کنترافی و بیوک قهرمانی در قطعه زمینی به مساحت ۵۷۰۰ مترمربع در پشت دیوار جنوبی مدرسه علینقی میرزا و صحن نو در مشرق مسجد گوهرشاد، کنار مقبره شیخ بهایی، در سه طبقه (یک طبقه زیرزمین و دو طبقه فوقانی)، به زیربنای ۱۰۳۴ مترمربع از آجر و بتون مسلح ساخته شد.
- هم‌زمان با ساخت بنای موزه اقدامات گسترده‌ای برای انتخاب و مستندسازی اشیایی که قرار بود به نمایش درآید انجام گرفت. به این منظور از آقای مهدی بهرامی، مدیر وقت موزه ایران باستان دعوت به عمل آمد. وی از سال ۱۳۱۸ خورشیدی، سه مرحله در مشهد حضور یافت و اقدامات لازم برای انتخاب و آماده سازی اشیاء را برای نمایش به انجام رسانید.

دکتر بهرامی در طی مدتی که به دعوت آستان قدس رضوی برای تأسیس موزه همکاری داشت تعداد ۱۸۹ قلم شیء از خزانه و آثار حرم مطهر انتخاب نمود تا برای نمایش به موزه انتقال یابد. اشیاء انتخاب شده در یازده تالار و اتاق به ترتیب دوره تاریخی به نمایش درآمدند.» (سند شماره ۲۷۱۷۹ به نقل در کیفیلی، ۱۳۹۵، ص ۱۰).

اهمیت کار اشیاء موزه آستان قدس رضوی به قدری زیاد بود که علاوه بر دکتر بهرامی، پروفیسور پوپ هم برای بازدید از موزه شخصاً به مشهد مسافرت نمود. اشیاء آنجا را مرود بررسی قرارداد و به دستور اسدی نامبرده نهایت همکاری به عمل آمد (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۳۷۳/۵). در هنگام تشکیل نمایشگاه صنایع ایران در لندن، اشیاء بسیاری از آستان قدس انتخاب و برای نمایشگاه مزبور ارسال گردید و در آنجا مورد استقبال بسیار واقع و از آن‌ها عکس‌برداری گردید (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۴۲۷/۹).

تعدادی از سفرای کشورهای مختلف که در مشهد می‌آمدند به صورت رسمی تقاضای بازدید از موزه آستان قدس را در آن زمان داشتند (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سند شماره اموالی ۶۷۵۸۵). با تدابیر نفایس آستان قدس از صندوق‌های محکم در داخل خزانه درآمده و عموم مردم موفق به بازدید از آن‌ها شده و بر اطلاعات تاریخی و هنری آن‌ها افزوده می‌گردید. اقدامات اسدی در دوره‌های بعد تکمیل و بر اهمیت موزه روزبه‌روز افزوده گردید، بسیاری را عقیده بر این بود که اگر در قاره آسیا بی‌مانند نباشد جزء موزه‌های درجه اول خاورمیانه به شمار می‌رود (موتمن، ۱۳۴۸، ص ۳۵۳).

همچنین بررسی نظرات بازدیدکنندگان موزه آستان قدس رضوی در مهر و موم‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۴ خورشیدی موجود در نخستین دفتر یادبود این موسسه فرهنگی نشان می‌دهد اکثر افراد از کلمه‌های «خزانه»، «خزینه»، «موزه موقتی» به جای «موزه» در نوشته دستخط خود استفاده نمودند و حتی برخی افراد در قسمتی از نظرات خود ابراز امیدواری نمودند «بنای جدید موزه که مشغول ساختمان آن هستند به زودی تمام و این اشیاء نفیسه به آنجا منتقل و در معرض انظار گذاشته شود تا همه کس به‌آسانی از مشاهده آن‌ها استفاده کامل بنمایند» (دفتر یادبود موزه، ص ۱۱)؛

بنابراین به نظر می‌رسد در سال‌های ۱۳۱۶-۱۳۲۴ مکان موقتی برای نمایش برخی اشیاء موزه وجود داشته است اما موزه آستان قدس رضوی به‌طور رسمی در آذر ۱۳۲۴ خورشیدی افتتاح گردیده است.

سخن پایانی

همان‌طور که پیش از این بیان شد بر اساس اسناد و مدارک آستان قدس نخستین تلاش‌های برای تأسیس موزه آستان قدس در زمان تولیت محمودولی اسدی نایب تولیت آستان قدس (۱۳۰۴-۱۳۱۴ خورشیدی) به سال ۱۳۰۹ خورشیدی آغاز می‌گردد و مقدمات کار شامل تعیین گروه گزینش اشیاء موزه‌ای، تهیه نقشه ساختمان و اجرای عملیات ساختمانی تا حدودی انجام می‌شود و مکانی به موزه به وجود می‌آید و اشیاء منتخب در آن قرار داده می‌شود و حتی برخی از اشیاء موزه در نمایشگاه‌های بین‌المللی شرکت داده‌شده و فقط برخی سفرها و مقامات خارجی می‌توانستند از موزه بازدید نمایند اما امکان بازدید عمومی موزه به دلیل نبود تجهیزات نمایشی و مسائل امنیتی فراهم نشد تا اینکه اسدی در اواسط سال ۱۳۱۴ خورشیدی برکنار می‌شود و فتح‌الله پاکروان که استاندار وقت خراسان بوده با حفظ سمت به نیابت تولیت آستان قدس انتخاب می‌گردد پس از دو سال از مدیریت پاکروان، تهیه نقشه و اجرای رسمی عملیات ساختمانی موزه آستان قدس در سال ۱۳۱۶ شروع شده و در سال ۱۳۲۴ رسماً افتتاح می‌گردد. البته در فاصله زمانی آغاز تا گشایش رسمی موزه، مکانی موقت برای نمایش برخی اشیاء نفیس تاریخی حرم مطهر در نظر گرفته می‌شود که در واقع از نظر تعداد و تنوع اشیاء قابل مقایسه با موزه مفتوح نبوده است.

منابع و مأخذ

۱. احتشام کاویانیان، محمد (۱۳۵۵). **شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس**. مشهد: آستان قدس رضوی.
۲. **اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی**، شماره‌های ۲/۶۵۹۷۵ و ۸۸۰۹۹، ۷/۶۹۴۲۶، ۸/۶۷۳۷۶، ۵/۶۷۳۷۶، ۳/۶۷۳۷۳، ۵/۶۷۴۲۷، ۹/۶۷۵۸۵ و ۲۷۱۷۹.
۳. اعتمادالسلطنه (۱۳۶۳). **تاریخ منتظم ناصری به تصحیح محمد اسماعیل رضوانی**. تهران: دنیای کتاب.

۴. اعتمادالسلطنه (۱۳۵۶). روزنامه **خاطرات اعتمادالسلطنه** تألیف محمدحسن خان صنیع‌الدوله معروف به اعتمادالسلطنه؛ مقدمه و فهارس ایرج افشار. تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۶.
۵. بامداد، مهدی (۱۳۵۷). **شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری**. تهران: زوار.
۶. **بررسی قدم به قدم تشکیل موزه آستان قدس، تکمیل و توسعه آن در طی مهر و مومها** (۱۳۷۰). مجله حرم، س ۱، ش ۱، ص ۲۸-۳۳. دی ۱۳۷۰.
۷. **دفتر یادبود موزه آستان قدس رضوی**.
۸. روزنامه اختر، س ۱۸، ش ۱۷، ۴ جمادی الآخر ۱۳۰۹ قمری.
۹. روزنامه اطلاعات، ش ۱۱۲۱، ۶ شهریور ۱۳۰۹؛ س ۵، ش ۱۲۴۱، ۸ بهمن ۱۳۰۹؛ س ۶، ش ۱۷۴۳، ۸ آبان ۱۳۱۱؛ س ۸، ش ۲۳۲۳، ۳ آبان ۱۳۱۳؛ ش ۲۳۳۶، ۲۲ آبان ۱۳۱۴؛ ش ۲۶۳۸، ۲۵ آبان ۱۳۱۴؛ ش ۲۸۶۲، ۱۱ مرداد ۱۳۱۵؛ ش ۴۱۰۱، ۲۱ بهمن ۱۳۱۸؛ ش ۴۳۳۴، ۲۲ مهر ۱۳۱۹.
۱۰. روزنامه آفتاب شرق، س ۱۳، ش ۸۱۸-۸۱۹، آذر ۱۳۱۶ خورشیدی.
۱۱. روزنامه جبل‌المتین، س ۳۸، ش ۳۳-۳۴، ۸ مهر ۱۳۰۹.
۱۲. روزنامه شهامت، شماره ۷۶ و ۷۷ و ۷۶ مرداد ۱۳۱۵.
۱۳. شریعت زاده، علی اصغر (۱۳۶۰). **موزه آستان قدس رضوی**. مجله موزه‌ها، سال ۱، ش ۳-۴، ص ۳۰-۳۷. خرداد و تیر ۱۳۶۰.
۱۴. صمدی، حبیب‌الله. **راهنمای موزه آستان قدس رضوی**. آستان قدس رضوی.
۱۵. عطاردی، عزیز الله (۱۳۷۱). **تاریخ آستان قدس رضوی**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات: عطارد.
۱۶. کفیلی، حشمت (۱۳۹۵). **تاریخچه شکل‌گیری و تحولات موزه‌های آستان قدس رضوی**. بخش اول: از آغاز تا انقلاب اسلامی. شمسه: دوره ۸ شماره ۳۲ و ۳۳.

۱۷. معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی (متوسط). تهران: امیرکبیر.
۱۸. مؤتمن، علی (۱۳۴۸). راهنما یا تاریخ و توصیف دربار ولایت‌مدار رضوی (ع). مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۴۸.
۱۹. نفیسی، نوشین دخت (۱۳۸۰). موزه‌داری. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۲۰. یاوری، حسین و رجبی، زینب (ریحانه) (۱۳۹۰). آشنایی با موزه‌های ایران. تهران: مهکامه.

